

IGNAZ VON BORN ȘI NICOLAE STOICA DE HAȚEG

CĂTĂLINA VELCULESCU, HANS-PETER BOJAR

IGNAZ VON BORN ET NICOLAE STOICA DE HAȚEG

RÉSUMÉ: Les pages dues au baron Ignace de Born relatives aux roumains de Banat, quoique parues dans une étude sur la minéralogie, ont fait une belle carrière européenne. En effet, *Les lettres sur des sujets minéralogiques...* adressées à Johann Jakob Ferber en 1770, ont été imprimées en allemand en 1774, traduites et imprimées en anglais en 1777 (édition à laquelle succèdent trois adaptations), en italien en 1778 et en français en 1780, pour ne pas parler des comptes-rendus et extraits cités dans les commentaires d'autres textes.

REZUMAT: Paginile date din baronul Ignaz von Born relative la românii din Banat, deși apărute într-un studiu de mineralogie, au făcut o frumoasă carieră în Europa. Într-adevăr, *Briefe über mineralogische Gegenstände ...*, adresate lui Johann Jakob Ferber în 1770, au fost tipărite în limba germană în 1774, traduse și tipărite în limba engleză în 1777 (ediție careia îi succed trei adaptări), italiană și franceză în 1778, în 1780, fără a menționa și

MOTS CLÉS: les roumains de Banat, les costumes populaires, les croyances ancestrales, la culture orale, des considérations dans l'esprit des Lumières.

Quant à nous, nous nous intéressons aux informations concernant les roumains contenues dans les lettres envoyées par de Born en 1770 et, si possible, nous les mettons en parallèle avec les pages de *Cronica Banatului* – La chronique de Banat – de Nicolae Stoica de Hațeg, portant sur la même période historique et les mêmes gens. Nous en obtenons ainsi deux points de vue différents d'une même réalité.

extrasele rapoartelor citate în comentariile din alte texte.

În ce ne privește, suntem interesați de informațiile cu privire la români conținute în scrisorile primite de către von Born în 1770 și, dacă este posibil, să le punem în paralel cu paginile din *Cronica Banatului* de Nicolae Stoica de Hațeg, fiind vorba de aceeași perioadă istorică și același popor. Avem două puncte de vedere diferite despre aceleleași realitate.

CUVINTE-CHEIE: Banatul românesc, costume populare, credințe tradiționale, cultură orală, considerații în spiritul Luminilor.

Paginile scrise de baronul Ignaz von Born despre românii din Banat, deși apărute într-o scriere dedicată mineralogiei, au făcut totuși o carieră europeană. Redactate ca scrisori către Johann Jakob Ferber în anul 1770, au fost tipărite în limba germană în anul 1774¹, traduse și tipărite în limba engleză în 1777 (urmate de trei prelucrări), în italiană în anul 1778, iar în franceză în anul 1780, la care se adaugă recenzii și citările

1. Ignatz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Niederhungarn an den Herausgeber derselben*, Frankfurt, Leipzig, 1774 (în continuare: *Briefe*).

în comentarii la alte scrieri. Una dintre prelucrările anonime engleze a fost analizată și publicată de Andrei Pippidi.²

Dar să ne amintim cine sunt autorul scrisorilor (în care se găsesc pasajele despre valahi) și prietenul său, destinatarul acelor scrisori.

IGNA(T)Z VON BORN s-a născut în anul 1742 în Cavnic sau, după propriile sale afirmații, în Alba Iulia (Karlsburg).³ Tatăl său conducea apărarea austriacă a orașului și era în același timp activ în exploatarea minere: argint la Certeș (Csertes) și aur la Săcărâmb (Nagyág)⁴ – unde este inițiator al exploatarea (anul 1745).

Deși părinții i-au murit de timpuriu (tatăl – 1748; mama – 1751), totuși Ignaz von Born a studiat la Viena și apoi la Praga. A terminat Facultatea de Drept, dar s-a specializat în același timp și în mineralogie, urmând înclinările tatălui său. În anii 1760–1761, a fost novice în Ordinul Iezuit, însă a renunțat la acest drum. S-a căsătorit, în anul 1765, cu Maria Magdalena von Montag; tânăra familie a locuit într-un castel – mai degrabă un conac mare – din Boemia (Cehia).

Autorul scrisorilor din Banat a lucrat în domeniul exploatarea minere, apoi în acela al organizării unor colecții de minerale, de la a sa proprie, până la cea a curții imperiale. Pe lângă scrierile de specialitate în aceste domenii, a publicat și literatură pamfletară, sub pseudonimul Joannes Physiophilus. A fost un membru de seamă al Francmasoneriei și un adept al ideilor iluminismului. L-a cunoscut pe Mozart și ar fi – se pare – prototipul înțeleptului Sarastro din opera *Flautul fermecat*.

Ignaz von Born a murit la Viena, în anul 1791, în urma unei paralizii care, începând cu anul 1770, s-a extins treptat.

Deși a avut mereu necazuri cu sănătatea⁵, von Born a călătorit mult, cu o adevărată pasiune pentru cercetarea mineralelor. În timpul uneia dintre aceste călătorii – anume cea din anul 1770, prin Slovacia de azi, Ungaria, Banat, Transilvania⁶ – i-a trimis regulat scrisori prietenului său Johann Ferber.

JOHANN JAKOB FERBER era specialist în exploatarea minere și mineralog.⁷ S-a născut în Suedia, în anul 1743, în localitatea Carlskrona. A studiat și și-a desfășurat activitatea mai ales în Germania și a călătorit în mai multe țări europene, între altele și în Rusia, la invitația împărătesei Ecateriana a II-a.

2. Mihai Mitu, *Un fiu al Transilvaniei – geniu european: Ignaz von Born*, „Acta Musei Porolissensis”, XX, 1996, p. 529–543 („Zeitschrift zur Germanistik Rumäniens”, 1998, nr. 1–2, p. 133–140). În continuare: Mihai Mitu, *Un fiu. Alex Drace-Francis, A Provincial Imperialist and a Curious Account of Wallachia: Ignaz von Born*, „European History Quarterly”, vol. 36 (1), 2006, p. 61–89; Andrei Pippidi, *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, Paris, 1980, p. 1–23. Ignaz von Born era bine cunoscut de Francesco Grisellini. Vezi *Versuch einer politischen Geschichte des temeswarer Banat*, 2 vol., Viena 1780 (*Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, trad. și ed. Costin Feneșan, Timișoara, 1984 – în continuare: Grisellini, *Încercare* –, p. 9, 13, 247, 317 etc.).

Mulțumim domnului Ioan Maria Oros pentru semnalări bibliografice.

3. S. & P. Huber, *Ignaz von Born*, „Die Eisenblüte” (Graz), 7 (NF 17), 1986, p. 3–11; Helmut W. Flügel, *Die „geognostische” Gliederung der Karpaten und Alpen durch BORN und FERBER (1770/71) als Grundlage der „Klassifikation der Gebirgsarten” von C.M. Haidinger (1785)*, „Jahrbuch der geologischen Bundesanstalt” (Wien), Bd.145, 2005, Heft 1, p. 21–29.

http://de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_von_Born.

http://en.wikipedia.org/wiki/Ignaz_von_Born.

4. Pentru Academia Montanistă de la Săcărâmb (Nagyág), vezi Baron Mirko, Stephan Somlo, *Anfang und Entwicklung des montanistischen Schulwesens in Rumänien*, „Berichte der Geologischen Bundesanstalt”, vol. 41, Viena, 1997, p. 147.

5. La constituția sa slabă, s-a adăugat accidentul suferit în anul 1770, într-o cercetare minieră lângă Baia Mare, când s-a intoxicat probabil cu monoxid de carbon. Se bănuiește că paralizia de care a suferit ulterior ar fi pornit de la acel accident. Ne amintim de un alt mineralog austriac, călător prin țările române, care a suferit de pe urma unui accident avut în Dobrogea: C. Velculescu, H.-P. Bojar, *Știri despre români într-un raport mineralogic austriac*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, XLV, 2008, p. 403–408. Despre călătoria în Dobrogea, vezi Karl Ferdinand Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, Viena, 1867, p. 83–207.

6. Pe atunci von Born se specializa în Academia Montanistă din Schemnitz (fondată în 1763 de împărăteasa Maria Theresia).

7. E. Frank, *Ein Schwede kommt nach Berlin. Der Mineraloge Johann Jacob Ferber (1743–1790)*, „Berlinische Monatsschrift”, 3, 2000, p. 69–74.

http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Ferber,_Johann_Jakob.

În anul 1768, în timpul unei călătorii de documentare în Austria de atunci, s-a împrietenit cu Ignaz von Born. Scrisorile pe care acesta din urmă i le-a adresat în anul 1770, au fost editate de Ferber în anul 1774, în Germania, la Leipzig, cu mențiunea că publicarea s-a făcut fără să se obțină permisiunea autorului. Scrisorile conțin descrieri de exploatare minere, descrieri care, conform legislației din Austria de atunci, nu se puteau publica.

În anii 1771–1772, Johann Ferber a călătorit prin Austria, Slovenia de azi și Italia (Wälschland). Scrisorile sale către von Born conțin deasemenea date despre exploatare minere și mineralogie. Ignaz von Born le-a publicat la Praga, în anul 1773, deci înainte ca Ferber să i le publice pe ale sale.

Johann Ferber a murit în urma unei congestii cerebrale, în timpul unei călătorii de cercetare, în anul 1790, la Berna, în Elveția.

Scrisorile trimise de cei doi, alături de alte lucrări ale lor, conțin observații exacte care au contribuit la constituirea mineralogiei ca știință modernă. Dar ceea ce ne interesează aici pe noi sunt informațiile despre români pe care le găsim în epistolele trimise de von Born în anul 1770⁸, introducând, acolo unde este posibil, paralele cu paginile din *Cronica Banatului* a lui Nicolae Stoica de Hațeg⁹, referitoare la aceeași perioadă istorică și la aceiași oameni. Ne vom opri deocamdată la știrile din a doua și a treia scrisoare a lui von Born, știri referitoare la Banat.

BANATUL Timișoarei¹⁰ a fost domeniu al coroanei habsburgice între 1718 (pacea de la Passarowitz) și 1778 (????), când a fost trecut în administrarea regatului habsburgic al Ungariei. Granițele erau: la nord – Mureșul; la vest – Tisa; la sud – Dunărea. La est granița mergea prin munții care despărțeau Banatul de Țara Românească și, pe distanță mică, de ceea ce se chema atunci Siebenbürgen. Capitala era la Timișoara, „ein regelmäßiger, feiner und fester Ort“, cu o climă nesănătoasă din cauza mlaștinilor de care era înconjurat.¹¹

Dintre apele curgătoare ale Banatului sunt menționate Nera și mai ales Timișul pe care se construiseră un canal navigabil ce unea Lugojul cu Timișoara și cu Petrovaradin. Livezile de pomi fructiferi, creșterea viermilor de mătase și „diverse alte manufacturi“ constituiau trăsăturile economice specifice.

DESPRE PRISĂCI ȘI PRISĂCARI¹². Într-o călătorie pe canalul care trecea prin Timișoara, Ignaz von Born vede îndeaproape cum arătau stupii de albine pe care proprietarii lor îi transportau cu vasul, pe

8. Dan Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. 1, București, 1985, p. 239–252 (pentru Francisco Grisellini, vezi p. 253–268); Maria Holban, *Călători străini*, vol X, p. 1, București, 2000 (în continuare: *Călători*, X), p. 92–123. Sunt publicate în traducere românească scrisorile II și III, iar din celelalte – fragmente selectate. Pentru selecții din Grisellini vezi *Călători*, X, p. 379–431.

9. Amintim câteva date despre autorul român: Nicolae Stoica de Hațeg s-a născut în anul 1751 și a murit în anul 1833. Viața și scrierile sale sunt organic legate de istoria Banatului. *Cronica Banatului* a fost scrisă între anii 1825–1827 (deci aproximativ în același timp cu *Însemnare a călătorii mele* de Dinicu Golescu). Autorul își începe povestirea cu Facerea lumii și o continuă până în zilele sale, restrângându-și treptat orizontul de la marile împărății, la soarta țărilor române și – în partea finală – mai ales la soarta Banatului Timișoarei. Cele mai interesante sunt relatările care pornesc de la amintiri, fie amintiri ale înaintașilor (păstrate pe cale orală), fie ale autorului însuși. Vezi Damaschin Mioc, *Introducere* la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981 (în continuare: Stoica de Hațeg, *Cronica*), p. 5–49 ; Algeria Simota, *Stoica de Hațeg, Nicolae*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 817–818 ; Nicolae Magiar, *Nicolae Stoica de Hațeg*, Alba Iulia, 2007 (în continuare: Magiar, *Nicolae Stoica*) – rezumatul tezei de doctorat.

10. În anul 1774, populația acestui întreg Banat al Timișoarei avea următoarea componență: 220.000 români; 100.000 sârbi și greci; 53.000 vorbitori de limbă germană; 2.400 unguri și bulgari; 340 evrei (vezi Miodrag Milin, *Vekovima zajedno. Iz istorije srpsko-rumunskih odnosa*, Timișoara, 1995).

http://de.wikipedia.org/wiki/Temescher_Banat.

În urma trecerii sub administrația Ungariei, proporțiile au fost schimbate dramatic. La recensământul din 1840: 576.230 – români (deci de aprox. 2,5 ori mai mulți decât în 1774); 202.210 – sârbi (de 2 ori mai mulți); 207.720 – șvabi (de aproape 4 ori mai mulți); 59.342 – unguri (de 25 de ori mai mulți!). Vezi, Emil Botiș, *Recherches sur la population française de Banat*, Timișoara, 1946, (*Les Livres de l'Association de descendants d'anciens colons français du Banat*, n° 2) în Smaranda Vultur, *From the West to the East and from the East to the West. Identity avatars of the French Banaters*, „Banat. Donauschwaben villages helping hands“.

Vezi <http://www.dvvh.org/banat/history/1950/french-banaters-vultur.htm>.

11. *Briefe*, p. 6.

12. *Briefe*, p. 9.

apă, spre pajiștile unde urmau să-și petreacă vara. Înțelegem că erau stupi primitivi, fără podea, făcuți din scânduri și nuiele de salcie, răchită sau mesteacăn. Procesul de extragere a mierii se desfășura într-un chip brutal (*so wie fast überall in Ungarn*), fiind jertfite bietele albine. Autorul scrisorilor nu spune căruia dintre neamurile din Banat îi aparțineau proprietarii stupilor.

LOCALNICI (ROMÂNI, SÂRBI) CARE AU LUPTAT ÎMPOTRIVA TURCILOR, AJUTÂNDU-I ASTFEL PE AUSTRIECI

a. După alungarea turcilor, stăpânirea austriacă organizase trupe armate naționale, dintre care pe primul loc stă „Regimentul Iliric“. Comandantul acestuia, „Obriestlieutenant Freyherrn von Sezugaß“, se îngrijea și de educația în spirit occidental a subordonaților săi și a copiilor acestora¹³.

b. Înafara Regimentului Iliric, austriei mai înființaseră în Banat un alt tip de „trupă națională“: Plăieșii – care apărau granița Banatului cu Țara Românească și cu Ardealul (Siebenbürgen).¹⁴ Conducătorul lor se numea Petre Vancea („Peter Vanska“), cunoscut – în postura sa anterioară de șef al unor grupe de *outseideri* („Räuberbande“) – sub numele de Haran-bașa (Haran-bassa).

Acest Haran-bașa și „lotrii“ pe care îi avea în subordine – le dăduseră austrieilor un ajutor remarcabil în timpul luptelor cu turcii, în mod special la „Cornua“ (=Corni). Comandantul armatei austriece, cel care avea să devină împăratul Franz I⁵, nu căzuse prins în mâinile turcilor, datorită intervenției oamenilor lui Vancea.

Din *Cronica Banatului* a lui Nicolae Stoica de Hațeg, aflăm despre Petru Vancea amănunte ce par incredibile, desprinse parcă dintr-un roman cu haiduci.

Îndreptându-se cu armata sa, în anul 1738 spre Mehadia, cu gândul de a o cuceri de la turci, arhiducele Francisc de Lothringen face imprudența să iasă la vânătoare într-o mare pădure de pe Timș, pe la Cheia Timișului, întovărășit numai de fratele său, Carol de Lothringen, și de puțini cunoscuți. Se rătăcesc în codru și întâlnesc „o ceată de oameni armați, rumâni, de turci trimiși, turcește îmbrăcați, carii tâlhăria și ucidea“. Cariera soțului Mariei Tereza s-ar fi putut sfârși aici, dacă „povățuitorul“ lotrilor nu ar fi făcut un gest desprins parcă din romanele cavaleresti. În loc să-i omoare pe imprudenții conducători ai armatei creștine, Petre Vancea – el era căpetenia „lotrilor“ – cade „în genunchi, la picioare“ în fața arhiducelui, îi cere iertare pentru câte „hoții“ făptuise până atunci, îi jură credință și îl „scoate la drum“. Francisc de Lothringen se poartă și el cavalereste: „și-i dăruie simbrie căpitănească pe un an, numindu-l capitan a fi de plăiași, ce-s un fel de călăreți, de-a umbla după lotri, de a-i goni di pe graniță.“¹⁶

13. Relativ la introducerea învățământului de tip occidental pentru românii din imperiul habsburgic, în această perioadă, vezi: Manuela Anton, *Literacy in Transylvania. The educational reform of Maria Theresa and Joseph II*, „Synthesis“, XXV, 1998, p. 85–98; idem, *Schooling in Romanian language in the eighteenth century: attempts at its systematization*, „Synthesis“, XXVI, 1999, p. 113–137; idem, *Manualele școlare ca pregătire a orizontului de așteptare pentru cititorii români din secolul al XVIII-lea*, în vol. col. *Texte uitate. Texte regasite*, vol. I, București, 2002, p. 125–162.

14. *Briefe*, p. 8.

15. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Din 1736 soț al viitoarei împărătese Maria Theresa. Din 1745 împărat al „Sf. Imperiu Roman“, cu numele de Franz I. [http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_I._Stephan_\(HRR\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_I._Stephan_(HRR))
Este vorba despre războiul din anii 1736–1739, între – pe de o parte – Austria aliată cu Rusia și – pe de alta – Turcia. Franz Stephan von Lothringen a condus începând cu anul 1737 campania din Balcani. În anul 1738 s-a retras din campanie din cauza unei căderi nervoase.
[http://de.wikipedia.org/wiki/Russisch-%C3%96sterreichischer_T%C3%BCrkenkrieg_\(1736%E2%80%931739\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Russisch-%C3%96sterreichischer_T%C3%BCrkenkrieg_(1736%E2%80%931739))

16. Această întâmplare este repovestită și de Grisellini, *Încercare*, p. 137. În *Călători* X, p. 94, Maria Holban semnalează prezența relatării doar la Nicolae Stoica. Trei oameni: Ignaz von Born, Nicolae Stoica, Francesco Grisellini aștern pe hârtie câte o relatare despre o întâmplare ce pare incredibilă, petrecută cu mult înainte ca ei să-și redacteze scrierile. Pornesc probabil de la surse locale orale, surse la care Nicolae Stoica trimite frecvent. De altfel, Nicolae Stoica este cel mai bine informat cu privire la Petre Vancea.

Mărinimia arhiducelui se dovedește mai mult decât rodnică. La puțin timp după întâmplarea povestită, începe un șir întreg de lupte între austrieci și turci, lupte duse în localitatea Corni și împrejurimi. Petre Vancea, acționând acum de partea austriecilor, îl avertizează o dată pe arhiduce de prezența în imediata vecinătate a unui grup de oaste turcească, salvându-l de la a fi fost pe neașteptate prins.

Altă dată, intervenția conducătorului de plăieși este și mai spectaculoasă. Francisc de Lothringen se îmbolnăvește grav chiar în zilele acelor lupte, și nu mai poate fi transportat decât într-un „leagăn de mătase minunată”, purtat de patru cătari. Curând starea sănătății sale devine atât de critică, încât se impune transportarea la Viena. Pentru a-l scoate din încercuirea turcilor, Petre Vancea și oamenii săi („12 feciori”) îl poartă pe principele creștin „în leagăn”, pe umeri sau în spate, de la Cheia Slatinei lui Florei – la Slatina, peste „vâru dealului Domașnii”, pe „multe locuri pripore”. Ciudații călători reușesc să se întâlnească la Slatina cu regimentul de cavalerie grea, regiment chemat (printr-un „fecior”) de Petre Vancea, să vină în apărarea arhiducelui. Recunoștința acestuia față de credința și devotamentul românului s-ar fi manifestat – se spune – entuziast: „lund din capul harambașii pălăria, jos i-au trântit-o și cu piceările pre ia au jucat... L-au bătut cu palma pe cap și scriindu-i numele, lăitnant l-au numit.”¹⁷

Despre aceste isprăvi ale lui Petre Vancea de prin anul 1738, circulau probabil relatări orale, pe care le-a auzit nu numai protopopolul Nicoale Stoica de Hațeg (născut în 1751!), ci și, în cu totul alte medii sociale, poate chiar la Viena¹⁸, Ignaz von Born (născut în anul 1742).

c. Conducătorul unui alt puternic grup de luptători locali se numea Duca (Ducca)¹⁹. În 1770 avea 80 de ani, iar „în ultimul război cu turcii”²⁰ adusese Curtții austriece „cele mai strălucitoare servicii” (nu se specifică natura acestor „servicii”). Cu o mândrie de adevărat om liber, Duca nu cere nici o răsplătă materială, afirmând că acționează pentru dreptate și că recunoașterea de către monarh îi este deajunsă răsplătă.

Tot de la Nicolae Stoica de Hațeg aflăm cine este acest Duca. În anul 1739, „căpitanu Duca cu companie de voluntari din Țara Românească viind” și cu familia de sârbi și români, obține dreptul de a se stabili în mai multe sate pe care șvabii, colonizați plini de speranță după 1718, le părăsiseră (probabil din pricina deselor războaie cu turcii, a jafurilor și a nesiguranței continui). Oamenii lui Gheorghe Duca „bătrânul” devin grăniceri, iar el este căpitanul lor. Spre deosebire de Petru Vancea (fiul eroului de la Corni) care refuză să urmeze cariera militară a tatălui său, Gheorghită Duca (fiul celui care trecuse munții dinspre Valahia), va ajunge maior în armata austriacă (se pare că a murit ca general în luptele cu Franța revoluționară).²¹

Personajul la care face trimitere Ignaz von Born avea 80 de ani în 1770, deci era Gheorghe Duca „bătrânul”, cel venit de peste munți în anul 1739.

d. O figură misterioasă, din păcate anonimă, rămâne aceea a „tălharului” reținut în închisoarea din Timișoara, la cererea turcilor, până la „sfârșitul războiului”.²² Tânărul, impresionant prin toată ținuta, de la statură, la haine și la modul de se purta, este de fapt un negustor bogat, originar din Serbia. Pentru că turcii se purtasera îngrozitor cu familia sa, acest adevărat viteaz se transformă în ceea ce Ignaz von Born numește

17. Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 179–180, 188. Referiri la Petre Vancea apar și în continuare în *Cronica* (vezi *Indice*).

18. În anul 1742, când merge la Viena pentru a obține o audiență la împărat, Petre Vancea, după zece zile de încercări zadarnice, este recunoscut, din fericire, de unul dintre generali – adjutant al suveranului, care participase la întâmplările din Banat. Împăratului îi fusese comunicată știrea falsă că adevăratul Petre Vancea ar fi murit, de aceea suveranul nu răspunsese cererilor de audiență! Când se convinge că îl are în față pe adevăratul erou de la Corni și Cheia, Francisc își manifestă din nou recunoștința. Vezi Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 189.

19. *Briefe*, p. 8–9.

20. Este oare vorba tot de războiul din 1735–1739, amintit anterior (al 7-lea război austro-turc și, în același timp, al 4-lea război ruso-turc)? Duca venise în Banat în anul 1739, deci aproape de sfârșitul aceluia război. Chiar în 1770, pe vremea când Ignaz von Born scria din Banat, era în plină desfășurare al 5-lea război ruso-turc (1768–1774), care avea să se încheie cu pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774). Sau poate este vorba de numeroasele hărțuiri intermediare?

Vezi <http://www.google.at/search?hl=de&q=t%C3%BCrkenkriege+wikipedia&btnG=Suche&meta=&aq=f&aq=>

21. Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 185, 206, 207 etc. – vezi *Indice*. Iată unul din drumurile, demne de memorat, străbătute de *maioru nostru Gheorghie Duca: din mănăstirea Tismana în Ungrovalahia-Țara Muntenescă cu divizionu, prin Porcăni, preste munții Vâlcan, Hațeg, Sebeș, pe la Slatina lui Florei, sus către munții Semenic au eșit.* (Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 251).

22. *Briefe*, p. 10.

„tâlhar“ („Iotru“), iar românii și popoarele din Balcani au numit, cu o clară conotație pozitivă, „haiduc“.²³ Mineralogul călător își exprimă totuși admirația față de „Iotrul“ căruia nu-i dă (de ce?) numele, folosind un paradox consacrat, între altele, chiar de legendele despre eroul antic la care face trimitere. Tânărul negustor din Serbia ar fi devenit, spune von Born, un adevărat Alexandru cel Mare, dacă ar fi putut acționa pe scară mare, așa cum începuse să acționeze, înainte de a fi fost arestat, pe scară locală.²⁴

LOCUITORII BANATULUI

Scrisoarea a treia, trimisă din Timișoara la 30 iunie 1770, este consacrată în întregime locuitorilor Banatului, prezentați într-un mod exemplar de sistematic.

Sârbii, românii și germanii (cei mai puțini) – în această ordine enumerați – apar și în statistica din anul 1774 la care am trimis mai sus. Pe sârbi („Raizen“), care reprezentau cam o pătrime din populație²⁵, von Born îi amintește la începutul și la sfârșitul scrisorii.

Despre valahi comunică în schimb cele mai multe informații, comentând modul lor de a fi cu o atitudine critică tipică pentru iluminiști, atitudine pe care o vom întâlni, pentru anumite domenii, și la învățării români din Școala Ardeleană.

Vom rezuma în continuare afirmațiile din scrisoare (punând accentul pe ceea ce îl interesează astăzi pe un istoric al culturilor europene, nu pe criticile aduse) ținându-le, acolo unde este posibil cu mărturiile lăsate de cel care scrie despre aceleași locuri și aceiași oameni: Nicolae Stoica de Hațeg.

Sârbii ar fi urmași ai sciților care ar fi locuit în vechime Dacia, numită, spune Ignaz von Born, în timpul său, Serbia. Limba lor este o slavonă „sau iliră“ impură.²⁶

ROMÂNII

1. Proveniența și numele lor.²⁷

Pentru a elucida problema provenienței valahilor, von Born apelează la descifrarea sensurilor numelui pe care ei înșiși și-l dau: „romun“, ceea ce reprezintă probabil un mod de pronunțare mai degrabă pentru „rumân“ decât pentru „român“ (mai jos, se spune „sporcat“, pentru „spurcat“²⁸). Autorul scrisorii confundă pronunțarea numelui de popor cu aceea a verbului „rămân“, considerând că fictivul cuvânt astfel obținut ar avea o dublă semnificație: „cei rămași pe loc“ și „roman“. Mai departe se ridică întrebarea: vor fi fiind valahii urmași ai coloniilor romane „rămase“ sau unul din popoarele subjugate de romani? Monedele romane, pietrele de mormânt și alte „monumente“ romane încă vizibile în partea de munte a Banatului și spre Dunăre – dovedesc convingător că aceste pământuri au aparținut cândva romanilor.²⁹

2. Limba românilor este o „latină stricată“ (*ihre Sprache... ist ein verdorbenes Latein*)³⁰. Lui von Born i se pare că în Transilvania („Siebenbürgen“) s-ar vorbi cea mai fină limbă, în timp ce în Valahia

23. În germana vorbită în Austria, cuvântul „haiduc“ are o conotație negativă.

24. Pentru legenda despre dialogul dintre Alexandru cel Mare și un om acuzat de a fi fost „tâlhariu“ (așa cum o cunoaștem din *Alexandria* tradusă în românește după un original sârb), vezi *Istoria despre marele Alexandru-Împărat* în *Cărțile populare în literatura română*, ediție Ion C. Chițimia, Dan Simonescu, vol. I, București, 1963, p. 78–79. Comparația i-a fost probabil sugerată autorului scrisorilor de chiar mediul timișorean unde l-a cunoscut pe eroul originar din Serbia.

25. Să nu uităm că este vorba de întregul Banat: între Mureș – Tisa – Dunăre – Munții Mehedințiului.

26. *Briefe*, p. 10.

27. *Briefe*, p. 11.

28. *Briefe*, p. 15.

29. Preocupări similare, dar cu alte certitudini, are Nicolae Stoica de Hațeg. Vezi *Cronica*, p. 23 ș.u.; 57 ș.u.; 84 ș.u.; 95 etc. etc.

30. *Briefe*, p. 11.

una cu totul grosolană! (Pentru Valahia menționează în paranteză felul cum o numeau bănățenii **Zara more**, așadar: „Țara Mare“, probabil prin contrast cu „Țările“ mici ale românilor: a Loviștei, a Amlășului, a Făgărașului, a Moților...)

În timp ce cuvinte precum **Rame** (tradus în germană: „aramă“!), **mangar** (tradus în germană: „a mânca“, deci inf. lung „mâncare“) „și altele încă“ – sunt în mod clar romanice, terminațiile cuvintelor românești, observă von Born, nu ar avea nicio asemănare cu cele romanice (n.n.: gramatica istorică încă nu ajunsese să explice acel tip schimbări).

3. „Modul de viață al acestor oameni este aspru și obiceiurile lor sălbatice“³¹

3a. Copiii ar fi fost scăldați, la câteva zile după naștere, indiferent de anotimp, afară din casă, „sub cerul liber“, în apă **fierbinte**³². Drept scutece se foloseau prosoape grosolane din in sau chiar din lână.

Între vârsta de 5 și 12–14 ani, ocupația copiilor era aceea de a vedea de vite. Pentru fete, educația mai cuprindea și deprinderea muncilor casnice, destul de numeroase: spălat, gătit, tors, cusut, țesut și altele asemănătoare.

După 14 ani, urma munca la câmp.

3b. Valahii cultivau la câmp în primul rând **cucuruz** (tradus în germană prin „grâu turcesc“, cu echivalentul: *Zea Mays*), la care se adaugă, printre altele: ovăz, orz, secară. Un loc important în viața românilor îl ocupa **Rakie**, făcută din roadele numeroșilor pomi fructiferi pe care îi aveau.

3c. Hrana obișnuită³³ se baza pe **malai**, preparat după rețeta cunoscută încă și azi: un fel de „pâine“ nedospită, din așa numitul „grâu turcesc“ uruit (de fapt din mălai, mai precis: făină de porumb), coaptă sub cenușă fierbinte (oare nu se folosea „țăstul“?). La aceasta se adăuga carne (nu multă!), lapte, brânză, fasole și „alte fructe“, un meniu pe care von Born îl consideră „simplu“.

Nicolae Stoica de Hațeg reproduce o descriere similară a felului cum trăiau românii, prin cuvintele, cu nuanță laudativă, spuse împăratului Iosif II de către locotenent colonelul Schlegel: *Iară acești beți rumâni proști, în doi ani am văzut ce iau la comandă, vara sau iarna într-un chip: făină de cucuruzi sărată, într-un foale de oae legată; la 4 feciori o căldărușă, o săcure; în loc de unt, oaă, carne-brânză, iar pe post, păsule și sare. Ce le rămâne, tot bune, iar acas duc. Iară de dormit, în loc de căpeneag au cușmă de lână și iarna la foc și afară dorm. Pe post, au lingură; macar la patru înși una le ajunge. În ploae, în neao mîncă, dorm.*³⁴

3d. Îmbrăcămintea.

Pentru **bărbați** sunt menționați cioarecii strâmți. Opincile se pare că ar fi fost făcute din piele netăbăcită de bovine. Cămașa se impune atenției prin faptul că era deschisă la piept. Haina de deasupra, de lână, cu mâneci lungi, cădea drept, fără cute – am spune: un suman nesofisticat. Pe cap bărbații purtau o «pălărie de blană» (deci o căciulă) sau o pălărie de păslă.

Cămășile **femeilor** ajung până la glezne. Șorțurile – purtate câte două: față și spate – au culoarea castanie, decorate cu dungi multicolore, fixate cu sfoară în jurul trupului. Haina de deasupra se făcea din pânzeturi aspre sau din lână și nu trebuia să ajungă până la gleznă. Femeile își strâng părul într-un fel de cunună (dacă lipsea cantitatea necesară de păr, se suplinea cu paie), peste care se leagă cu o basma dintr-un material aspru.

Fetele nu își acoperă capul, iar în urechi, în jurul gâtului și în jurul capului – poartă podoabe din metale neprețioase și din imitații de pietre scumpe, aur, perle. Agățate de șnururi sau lăntișoare, aceste podoabe scoteau un clinchet continuu, care făcea ca purtătoarele lor (românce sau sârboace) să fie nu numai văzute, ci și auzite.

31. *Briefe*, p. 11.

32. Alte tradiții, începând din antichitate, spun că ar fi fost scăldați în apă rece!

33. *Briefe*, p. 12.

34. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 203.

Nicolae Stoica vorbește și el despre îmbrăcămintea femeilor din Banat: *Înălțatul împărat Iozef II în Timișoara fiind* (n.n.: anul 1768)³⁵, *slobozi la prânzi de-a veni a-l vedea. Intră alții și eu fui. Și coborând pre treăp-te iată Jupâneăsele noastre... mă luară iară cu iale sus să merg; serbe, rumâne; merși. La iale mânecile cămeșilor cu aur cusute cu flori, laibere, copce de argint și aurite, capu bicule, căpițe de aur, păpuci nalți, cu aur cusuți. Npăratu să scula, le căuta, să radea cătră ai săi la masă.*³⁶

3e. Vârsta de căsătorie era timpurie, mai ales la sârbi. Nu se înțelege dacă anii menționați (14 ani – pentru băieți ; 12 ani – pentru fete) se referă la sârbi sau la români.

3f. Meșteșuguri. Se pare că românii reușeau să facă singuri majoritatea lucrurilor de care aveau nevoie, de la care (cărute), la haine.

Ignaz von Born consideră că acești oameni nu ajung meșteșugari profesioniști într-un domeniu, dar nici nu ajung cerșetori.

Femeile lucrează tot timpul ; chiar și când merg undeva pe jos – torc. Pachetele pe care ar fi trebuit să le ducă în mână, le transportau pe cap. Dacă au un copil mic, reușesc să îl ducă tot pe cap (renunțând, se înțelege, la a purta tot pe cap și alte greutăți).

La Nicolae Stoica de Hațeg găsim o mulțime de amănunte despre situațiile tragice în care au fost împinse maicele silite să fugă din fața năvălitorilor turci. Amintim un astfel de episod. *Turcii alergându-i, vitele le-au lăsat, apoi disagii cu schimburile ce au avut, în urmă și bucatele le-au lăsat. Numai copiii în leăgene încroșneai, cu alții trăgându-i, gura astupându-le a nu plânge, de chin și de foame au murit. Multe maice leagăne cu copii vii, și de doi ani, pre supt leămne mari, căzute, îi vâra, cu frunză astrucați ca morți îi lăsa. Și scăpa de unii, într-alții da. Femei, mume cu copii sus în munți, fără de apă. Copiii apă zbierând, iale slobozindu-și apa sa în mână câte o țară îi adăpa de tăcea. Unile la 4 și la 5 zile iară viind pe unde își lăsasă pruncii, de i-au aflat vii, i-au luat, iară morți, cu leămne putrăde astrucați i-au lăsat.*³⁷

4. Religie și superstiții.³⁸

4a. Posturile. Din punct de vedere al religiei, românii din Banat sunt „greci neuniți“. Ceea ce îl intriga cel mai tare pe călătorul străin, este modalitatea cum sunt ținute posturile³⁹.

În primul rând, lungimea lor: aproape o jumătate din an (n.n.: acest lucru însemnează – miercurile, vinerile, posturile de durată). Apoi găsește uimitor faptul că, în timpul postului, înafară de carne, nu se mănâncă nici: pește, lapte, ouă – având desigur în minte, ca termen de comparație, modul diferit de a se ține post la catolici.

Postul are pentru românii pe care îi descrie von Born o valoare mai mare decât legile statului din care făceau pe atunci parte. Postul este „sfânt“; legile statului le încălcau – se pare – chiar cu un fel de detașare. Cei pe care mineralogul cu renume îi numește „Räuber“, respectau cu sfințenie postul, inclusiv abținerea de la relații cu soțiile lor, nici nu se puneau problema cu femei străine. Dacă aceștia vor fi fost oameni din cetele lui Petre Vancea, ale „bătrânului“ Gheorghe Duca sau ale viteazului sârb închis la Timișoara, înțelegem de ce ei afirmă că Dumnezeu nu i-ar mai ajuta în acțiunile lor dacă ar încălca cumva postul !

Dar în Banat se mai găseau și o mulțime de adevărați ticăloși, cum de atâtea ori povestește Nicolae Stoica de Hațeg. *Cu milităria să începu hoția*, afirmă cronicarul și își întărește spusele cu enumerarea diferitelor tipuri de atrocități comise de lotri.⁴⁰ Reamintindu-le exemplul celebru al lui Petru Vancea (care în

35. Nicolae Stoica scrie cu entuziasm despre vizitele lui Iosif II în Banat. Vezi indicele ediției citate din *Cronica* și Bujor Surdu, *Cronicarul Nicolae Stoica despre călătoriile lui Iosif II în Banat*, „Acta Musei Napocensis“ VI, 1969, p. 231–242.

36. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 196.

37. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 266. O scenă similară în povestirea lui Gala Galaction, *La vulturi*.

38. *Briefe*, p. 13.

39. La Nicolae Stoica de Hațeg se întâlnesc numeroase referiri la felul cum postul se ținea cu cea mai mare rigurozitate chiar și în vremea războaielor. Reținem relatarea despre căpitanul Vuc Piscevic, *de 74 de ani*, care îl bate *cu ștreangu* pe unul din fiii săi, locotenent la graniță (în vârstă de 29 de ani), pentru că întârziase la masă și astfel încălca, împreună cu oaspeții, ceasul de intrare în postul Crăciunului! (*Cronica*, p. 220).

40. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 207.

anul 1737 se lăsase de tâlhării, transformându-se într-un personaj exemplar, și dobândise iertarea de la arhiepiscopul Francisc), Nicolae Stoica (proaspăt hirotonit) încearcă în **anul 1778** să-i aducă la o viață normală pe feciorii de codru conduși de *harambașii* Trăilă și Miclău Mergea. Respectul pe care lotrii par a-l arăta cinului preoțesc, nu-i împiedică pe aceștia să ucidă preoți, să prade și să taie capete în plină zi. *Hoții* au o psihologie complicată, nu sunt deloc personaje lineare și nici uniformizate.⁴¹

4b. Preoții sunt, alături de modalitatea de a posti, a doua realitate din comportamentul religios al valahilor care îl intrigă peste măsură pe Ignaz von Born. „Popii“ (*Popen*) valahilor se bucurau de o stranie autoritate în fața păstoriților lor. Această autoritate apare cu atât mai de neînțeles pentru cineva care nu aparține comunității românilor, cu cât „popii“ nu excelau prin cultură (unii abia știau să citească) și duceau o viață tot atât de trudită ca a țărănilor de rând: munca la câmp, îngrijirea vitelor, micile cârciogăreli cotidiene.

Nicolae Stoica de Hațeg spune cu durere: *Iară români nostri în munți și păduri și fără de popi, urșilor, lupilor au sărbat și legea naturalnică au luat. Macar că de-ar fi și avut în munți călugări sau popi undeva, cine i-au știut ?*⁴²

Pentru baronul călător prin Banat rămâne de neînțeles cum se desfășoară taina iertării păcatelor în relația credincios – duhovnic. Încă și mai stranie îi apare reacția românilor la toate încercările „înțeleptei monarhe“ (n.n.: Maria Theresa) de a-i „salva“ pe valahi din religia lor și din tradițiile lor. Măsurile luate împotriva preoților – se dovedeau ineficiente în fața tăriei cu care românii continuau să-i trateze pe preoți drept conducători și să nu iasă din ascultarea față de ei.

4c. Femeile se comportă ca păstrătoare ale unor obiceiuri străvechi, față de care cei mai mulți iluminați s-au manifestat critic.⁴³

Stârnește mirare faptul că femeile valahe nu taie niciun fel de vietate.

În ajunul și în ziua nunții, miresele trebuie să rămână ascunse de un vâl. Pe cel care reușea să ridice vâlul unei mirese, aceasta **trebuia** să îl sărute, obligându-l în schimb să îi dea un dar !!!

Femeile stau în biserică total separate de bărbați.

Lor le revine rolul de a-i boci sfâșietor pe morți, în drumul spre groapă.

4d. Obiceiuri la înmormântare.

La cimitir, după ce se termină sentințele spuse de preoți, la punerea în mormânt, toți cei prezenți își strigă cu glas înfricoșător bocetul, întrebându-l pe cel plecat cum de se îndură să părăsească prieteni, părinți, copii, vite, casă, gospodărie.

Nicolae Stoica de Hațeg notează în câteva rânduri cu cadență de bocet înăbușit cum a murit unul din cei 14 copii ai săi, Alexie, în vârstă de vreo 6 ani: *Marți auzii că la Bozovici fiu-meu Alexie, bolnav, slab, au zis: «Mamă, eu mor, dară nu spune taichii, ci zi că m-am ascuns sub fânu cailor». Eu alergai, mort îl aflai, la Joi Mari îl înmormântai.*

*În 8 aprilie, Paștile. Ca și Crăciunu, fără de vin petercurăm.*⁴⁴

La capul mormântului se pune, spune von Born, pe lângă cruce, și o piatră mare, ca să-l împiedice pe mort să se transforme în vampir. Ca să îndepărteze duhurile rele și vrăjitoriile, rudele și prietenii stropesc mormântul cu vin și îl tămâiază de jur împrejur. Întovărașit de bocete, acest ritual se repetă zile, săptămâni

41. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 220–226.

Din literatura „pașoptistă“, cităm o scriere în care figura „lotrilor“ nu este nici pe departe idealizată: Alecu Russo, *Soveja. Zarul unui exilat politic la 1846*, în *Cântarea României*, București, 1957, p. 86–96.

Înlăturând exagerările de tip proletcultist, putem culege informații despre „instituția“ lotrilor din: A. Țintă, *Lotria – formă de luptă a poporului din Banat...*, „Studii. Revistă de Istorie“, XII; 1959, nr. 3, p. 169–191.

42. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 60 etc. Pentru o bibliografie a studiilor referitoare la manuscrise, cărți tipărite, școli românești – în Banat, în vremea la care ne referim, vezi Magiar, *Nicolae Stoica*, p. 18–28 (mai ales Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700–1830*, Reșița, 1996).

43. *Briefe*, p. 14.

44. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 265, 242.

la rând (n.n.: șase săptămâni , așa cum se întâmplă până astăzi ; continuitate prezentă pentru majoritatea obiceiurilor descrise).

La întoarcerea acasă se mănâncă întâi „pâine din făină de grâu“⁴⁵, pentru iertarea sufletului celui dus, urmând apoi un ospăț strașnic, după puterea economică a fiecărei familii.

Dacă moare un tânăr nenunțit, se fac lucruri neobișnuite. La cap i se pune un stâlp foarte înalt, de care fata ce ar fi trebuit să-i devină mireasă leagă un ștergar alb, o coroană de flori și o legătură de pene.

4e. Relații cu alte confesiuni. Pentru o vreme când nu funcționa ideea de ecumenism, nu ne pot mira intoleranțele interconfesionale. Valahii, dacă erau obligați de vreo împrejurare (căci de bună voie n-ar fi făcut-o !) să intre într-o biserică catolică, se curățau apoi cu apă. Cel mai tare se fereau să fie stropiți cu apă sfințită din aceste biserici, probabil și din cauza obiectului cu care se făcea stropirea (pământ de porc – s-ar zice !). „Popii“ valahi stropesc aghiazma cu un buchet de isop, conformându-se afirmației din *Psalmi*: „Stropi-mă-vei cu isop și mai vărtos decât zăpada mă voi albi“. Dacă simte că a fost atins de o picătură din apa de la catolici, românul se consideră *sporcat* și spală totul, chiar și hainele, cu apă.

Relațiile între ortodocși și catolici nu rămân însă întotdeauna atât de încordate. Iată ce povestește, cu un neîndoiebnic humor și cu autoironie, Nicolae Stoica de Hațeg: *Eu cu reghiments-feld caplanu, soțu meu catolicesc* (subl.n.), *franțiscanu Hipolitus Craus, cu reghiments-feldcaplanu gr.n.u., al legii noastre grecești neunite, ... anume Theodor Enderici din Dalia și cel catolicesc franțiscan, anume Vasile, horvat sau boșneag*, deci doi preoți ortodocși și doi catolici, fug în bună înfrățire din fața turcilor și își fac curaj cu un vin bun și cu pruneică de Srem, băuturi pe care le „salvează“ bându-le în grabă, să nu cadă în mâinile păgânilor! Oarece probleme se nasc apoi cu urcatul pe cai: *eșirăm. Caii au crescut nalți ! N-ajungem în șea, ci jos, când de o parte au de alta, tot vonici, doi popi sfinți, doi cumiști... Unu altuia ajutând, abea după un ceas, noaptea, viteji călăream*.⁴⁶

Certuri crunte se dezlănțuiau însă între românii „neuniți“ și cei „uniți“ – ca între frați.

4f. Frate de Cruce ; Mangar Cruce ; Giurar pe Cruce pe pita, pe sare.⁴⁷ Despre aceste obiceiuri, Ignaz von Born auzise numai numirile și doar după multe străduințe a reușit să afle ce însemnează.

Cei care se leagă de prieteni în viață și în moarte, mănâncă și beau împreună dintr-un vas în care au așezat o cruce.

Dacă cineva este bănuit că ar intenționa să își trădeze prietenii, trebuie, ca să se apere de acuzație, să jure că este nevinovat „pe cruce, pe pâine și pe sare“ (*giurar pe Cruce, pe pita, pe sare*).

Acestea sunt ritualuri practicate mai ales de cei care se pregătesc să devină „lotri“, categorie socială în care von Born îi include nu numai pe hoții propriu-zisi, ci și pe revoltații împotriva diferiților stăpânitori.

4e. „Drept canonic“.

Pentru un catolic apare surprinzător dreptul românilor ortodocși de a desface căsătoria, iar pentru un reprezentant al stăpânirii imperiale încă mai de neînțeles se arată îngăduința cu care, ne spune el, ar fi fost privit „furtul“.

Mare păcat se considera necinstirea unei fecioare.

Preoții nu dădeau dezlegare de păcatul omuciderii, considerând că iertarea poate veni în acest caz numai de la Dumnezeu. În pofida asprimii canonice, se găseau totuși oameni care deveneau ucigași.

4f. Minuni și legende. Înclinați spre perceperea miraculoasă a lumii, românii consideră că eclipsele solare se datorează certurilor dintre balauri infernali (zmei?) și soare. În astfel de cazuri, oamenii sar în ajutorul soarelui, trăgând focuri de pușcă, pentru a împiedica forțele răului să-l mănânce cu totul.⁴⁸

45. Rămâne de lămurit în ce măsură această „pâine“ nu este de fapt colivă.

46. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 252–253.

47. *Briefe*, p. 15.

48. Credința era răspândită și referitor la furtună, nu numai la eclipse. Credințe și relatări orale fuseseră notate și în texte scrise, unele de veche sorgintă bizantină – vezi Cătălina Velculescu, *Über Blitz – Donner – Blitzschlag in rumänischen Handschriften*, în vol. col. *Omagiu. Virgil Cândea la 75 de ani*, vol. II, București, 2002, p. 371–384 (vol. col. *Texte uitate. Texte regăsite*, vol. I, p. 45–72) – cu bibliografie.

Dintr-o grotă de lângă Columbaci (localitate în sudul Dunării), vin uneori în primăvară cunoscutele insecte care le supără pe vite.⁴⁹ După părerea localnicilor, în grota respectivă s-ar găsi capul unui drac (n.n.: de fapt – balaur), urmărit și ucis de sf. Gheorghe, iar capul varsă muștele columbace.

Valahii nu fac niciodată frigări din lemn de fag. După părerea lor, „câinii“ de turcii ar pregăti întotdeauna din lemn de fag țepele în care îi trag pe creștini. De aceea, fagul, ca un milostiv și iubitor de oameni ce se află, lasă în primăvară să-i curgă de pe crengile cojite un suc sângeriu.

4g. Ștreang? tragere pe roată? țeapă? – și probleme de materialitate a sufletului.

Dintre aceste trei moduri de a fi uciși, valahii se tem de ștreang. Dacă îi închizi omului calea normală de ieșire a sufletului (prin gât), însemnează că sufletul va fi silit să iasă prin partea cealaltă, cea scârboasă a trupului! Materialitate a sufletului, desigur, așa cum spune Ignaz von Born. Dar și: ce vremuri groaznice !

5. Unități de măsură.

5a. Măsurarea timpului.

Pe Ignaz von Born îl intrigă sistemul de cronologie relațională, tipic pentru societățile arhaice. Un om își măsoară vârsta sau își datează evenimentele personale după diferite bătălii care au avut loc cândva (asedierea Belgradului, asediarea Timișoarei), după vremea când s-a încheiat vreo pace, după vremea când a murit vreun prinț sau s-a înscăunat vreun mitropolit. Dar punct de referință cronologică poate deveni și vreo întâmplare minoră: când am tăiat porcul, când am mers la câmp

Din *Cronica* lui Nicolae Stoica de Hațeg amintim doar o unitate de măsură, pusă în gura unui *rumân țăran, cu capu gol, asudat... , trimis de ispravnicu Ștucă din Cerneț: turcii vin ca frunza și iarba !*⁵⁰

5b. Monede.

Mineralogul călător notează câteva din denumirile date monedelor: *leu, florint, dult, strimbe, tri strimbi*, remarcând că unele din aceste denumiri sunt luate din alte limbi.

5c. Măsurarea volumelor.⁵¹

Volumele se măsoară după greutatea lichidului care ar intra într-un anumit volum. Și aici sunt citate cuvinte românești: *occa* (2 ¼ Pfund), *litra* (¼ dintr-o *occa*) cu pluralul *litre, dram* (a suta parte dintr-o *litra*).⁵²

6. Comparație între sârbi și români.

6a. În timp ce sârbii i se par lui Ignaz von Born mândri și înclinați spre viața activă și războinică, românii îi par lipsiți de trufie, iubitori de viață tihnită la casa lor, fără mare înclinare spre război. Preoții sârbi par ceva mai învățați decât cei români.

Nicolae Stoica de Hațeg notează, în schimb, comparația care ar fi fost făcută de *gheneralu Jenei* (Genei) între ostașii de origine română și șvabi: *Și să știți că rumânii sânt buni și cu ei toate să pot face, căci rumânii is mai buni decât neămții-șvabi. Că rumânii și vara și iarna, și în cald și în frig, cu slabe bucate is dedați. Lor nici multa mâncare, nici multa bătură nu le strică.*⁵³

6b. Cele două neamuri, sârbii și românii, au în comun atât înclinarea de a deveni „lotri“, cât și ascultarea desăvârșită față de preoții lor și față de autoritățile națiunii lor. (Înțelegem astfel cât de importantă era organizarea socială proprie a celor două popoare, înafara sistemului administrativ de stat al Austriei.)

6c. Alfabet, cultură scrisă.

Și sârbii, și românii scriau cu slove chirilice (alfabet despre care von Born știe că descinde din cel grecesc, cu schimbarea valorii fonetice a unora dintre semne).

49. *Briefe*, p. 16. N.n.: legendă cu mare circulație, notată și de Griselini.

50. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica*, p. 237.

51. *Briefe*, p. 17.

52. Pentru clarificarea termenilor germani de epocă, vezi: http://www.wieseleben.at/index_1.html.

53. Nicolae Stoica, *Cronica*, p. 228.

7. Lipsa scrierilor despre români⁵⁴.

Conștient că descrierea pe care a făcut-o vieții românilor bănățeni nu poate fi decât o informație parțială, autorul epistolelor este în același timp convins de valoarea ei, pentru că nu cunoștea cărți cu circulație europeană, referitoare la acea națiune.

CUVINTE ROMÂNEȘTI CITATE ÎN SCRISORI

1. **Plajaschen** = plăieși (*Briefe* p. 8)
2. **Romun** = „Așa se numesc pe ei valahii în limba lor“. Cuvânt confundat cu **rămân!** (*Briefe* p. 11)
3. **Zara more** = „Țara móre“ = Țara mare = germ. Wallachey (*Briefe* p. 11)
4. **Rame** (scris cu litere latine) = aramă (*Briefe* p. 11)
5. **Mangar** (scris cu litere latine) = (a mânca) mâncare (*Briefe* p. 11)
6. **Kukuruz** = „nach unserer Sprache türkischer Weizen (*Zea Mays*)“ (*Briefe* p. 11)
7. **Rakie** = „Brandtewein“ (*Briefe* p. 11)
8. **Malai** = „Ungesäuertes Brodt von geschrotenem türkischen Waizen, unter heisser Asche gebacken“ (*Briefe* p. 12)
9. **Popen** = popi, preoți (*Briefe* p. 13)
10. **Sporcat** = spurcat (*Briefe* p. 15)
11. **Frate de cruce** (scris cu litere latine) (*Briefe* p. 15)
12. **Mangar cruce** (scris cu litere latine) = a mânca (mâncare) cruce (*Briefe* p. 15)
13. **Giurar pe cruce, pe pita, pe sare** (scris cu litere latine) = a jura de cruce, pe pită, pe sare (*Briefe* p. 15)
14. **Leu** = „30 Groschen“ (*Briefe* p. 16)
15. **Florint** = „ein Gulden“ (*Briefe* p. 16)
16. **Dult** = „ein halben Gulden“ (*Briefe* p. 16)
17. **Strimbe** = „eine 5 Groschen Münze“ (*Briefe* p. 17)
18. **Tri Strimbi** = „ein halber Thaler“ (*Briefe* p. 17)
19. **Occa** = 2 ¼ Pfunzi (*Briefe* p. 17)
20. **Litre** = plural pentru **litra**, adică un sfert din **occa** (*Briefe* p. 17)
21. **Litra** = 100 „**dram**“ (*Briefe* p. 17)
22. **Dram** = a 100-a parte din **litra** (*Briefe* p. 17)

54. Despre doar câteva dintre aceste scrieri, vezi totuși:

<http://www.bcuculuj.ro/re/BistRO1999-2004/CUPRINS/AI02.HTM>.

ANEXĂ

Ignaz, Edler von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober – und Niederhungarn, an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber, [...]* geschrieben, Frankfurt und Leipzig, 1774, p. 5–17.⁵⁵

(5) Zweyter Brief

Temeswar, den 17. Jun. 1770

Ich habe wie Sie wissen, das Bannat schon vor zwey Jahren bereiset; überdies bin ich ein geböhrener Siebenbürger, folglich in diesen Gegenden etwas mehr bekannt, und so kann ich für heute Stoff genug finden, um einen Brief zusammen zu stoppeln, der Sie viel (6) leicht aus Mangel solcher Nachrichten, die in das Fach der Naturgeschichte gehören, nicht vergnügen, aber doch unterhalten wird; Das Temeswarer Bannat ist derjenige Strich Landes in Ungarn, welchen man in den Homannischen Charten unter dem Titel des Csanáder oder Temeser Comitats findet. Es liegt unter dem 45sten Grad nördlicher Breite, hat beiläufig 22 deutsche Meilen in der Länge, und 15 bis 16 in der Breite. Seine Gränzen sind gegen Norden der Maros Fluß, gegen Westen die Theisse, gegen Süden die Donau, Ostwärts aber wird es durch ungeheure Felsenketten von Siebenbürgen und der großen Wallachey geschieden. Nur von dieser Seite hängt es mit dem festen Land zusammen, und kann in Ansehung der übrigen 3 Theile eine Insul heißen. Dieses Land ist in eilf (Districte⁵⁶) Bezirke, oder Verwalter-Aemter abgetheilet; als: der Csanader, Czakovaer, Szent Andrascher, Szent Mikloscher, Beczkereker, Uy-Palánkaer, Verschertzer, Orsovaer, Caransebézer, Lugoscher, und Lippovaer. Jeder District wird wiederum in kleine Gerichtsbarkeiten getheilet, die man Prozesse nennet. Ein Verwalter-Amt bestehet aus dem Verwalter, Gegenschreiber, 2 auch 3 Uneterverwaltern, einem Amtschreiber, einigen Practicanten, und Oberkneesen, welche letztere eigentlich National-Obrigkeiten sind. Alle diese Verwalter-Aemter hängen von der Landes-Administration, diese selbst aber von der Königlichen Hofkammer-Deputation in Wien ab; indem das Bannat eine Domaine Sr. Majestät ist, welchem die Ungarischen Landstände nichts zu befehlen haben. Die Hauptstadt und gleichsam der Mittelpunkt des Landes ist Temeswar, ein regelmäßiger, feiner und sehr fester Ort, welcher aber, wegen seiner tiefen und morastigen Lage, ziemlich ungesund ist. Fieber und Entzündungskrankheiten von allen Gattungen, herrschen hier beständig, und verschaffen den Aerzten einer immerwährende Praxis.

(7) Hier ist das General-Commando, die Landes-Administration, das Landgericht, das Csanader Domcapitul, dessen Bischof zugleich ewiger Obergespann dieses Comitats ist, und 2 privilegierete Commerciengesellschaften, die nach den Oesterreichischen Seehäfen in Italien handeln, befindlich. Die ganze östliche Seite des Landes ist gebürgig, und mehr bewohnt, die westliche Seite aber platt und sehr morastig. Auf dieser Seite giebt es große unbewohnte Ebenen, die man mit deutschen Colonien aus den Schwäbisch – und Rheinischen Kreisen zu besetzen sucht. Das Land hat an seinen vier Ecken etwas haltbare Plätze, als Kanischa, Semlin, Mehadia und Lippa.; den Szegedien und Arrad gehören nach Hungarn, da sie auf der anderen Seite der Maros und der Theise liegen. Keiner von diesen Orten ist beträchtlich, ob sie gleich in der Geschichte der Türkenkriege, so wie Pansowa, Uy-Palánka und Orsowa, berühmt sind. Die kleinen Flüsse im Bannat verdienen nicht angemerkt zu werden, da sie keinen beträchtlichen Strich Landes durchlaufen, außer der Temes und dem Nera Flusse, deren ersterer durch einen kostbaren Canal von Lugosch über Temeswar bis Peterwardein schiffbar gemacht ist. Der Boden ist sehr fruchtbar, und an vielen Orten wächst trefflicher Wein, doch meistens rother. Pflirschen, Kirschen und Pflaumenbäume werden stark gepflanzt, und bey den Dörfern trifft man ganzen Gehölze von diesen Bäumen an, woraus die Einwohner ihr Getränke bereiten. Die Seidenplantage, die man fast im ganzen Lande findet, würde so, wie

55. Transcrierea din alfabetul gotic (folosit în tipăritură) este făcută de dr. Hans-Peter Bojar. Se respectă particularitățile ortografice ale textului de bază.

O listă cu exemplare din România ale cărții la care ne referim se găsește la Mihai Mitu, *Un fiu*, p. 538–540. Exemplarul pe care îl folosim pentru acest articol este proprietate H.-P. Bojar.

56. Cuvânt scris cu litere latine.

verschiedene andere Manufakturen im Bannat, in viel blühendem Zustande seyn, wenn der große General und Staatsmann, Graf Mercy d'Argenteau, der als Landes Commendant und Präsident diese Einrichtung gemacht hat, länger gelebt hätte.

Jetzt hat man auch in diesem Lande National-Truppen errichtet, die man in dem K.K. Militair-Etat unter (8) dem Namen des Illyrischen Regiments findet. Sie werden von dem Obristlieutenant Freyherrn von Sezugaß commandirt, welcher Ritter des Theresen-Ordens ist, und sich um seine Nation ungemein verdient macht. Nicht zufrieden, das rauhe Betragen seiner untergebenen Officiers zu bessern, und sie an die deutsche Art zu gewöhnen, trägt er auch Sorge, den gemeinen Mann menschlich zu machen. Er bestellt Schulen und Lehrer, und der gemeine Soldat ist gehalten seine Kinder in die Lehre zu schicken. Wenn man einen Almanach von politischen Heiligen hätte, so würde man ihn unter dem Titel des Illyrischen Reformators finden.

Noch eine Art von National-Truppen sind die *Plajaschen*, welche an der Gränze von Siebenbürgen und der großen Wallachey von Marga bis Orsowa befindlich sind, und dazu dienen sollen, theils die Transmigration und theils das Flüchten unserer und der Türkischen Räuber, über das Gebürge zu verhindern. Sie werden von dem Hauptmann Peter Vanscha commandirt, welcher im letzten Türkenkriege, als *Haran-bassa* (so nennen sich die Anführer der Räuber) die zahlreichste Räuberbande angeführt, und sich dadurch verdienstlich gemacht hat, das Se. Majestät, den letzt verstorbenen Kaiser, Franz, bey Cornua der nächsten Gefahr, den Türken in die Hände zu gerathen, entrissen hat.

Man muß dieser Nation zum Ruhme nachsagen, dass sie die beherztesten und verdienstlichsten Männer aufzuweisen hat. So hat zum B. der 80jährige Hauptmann Ducca im letzten Türkenkriege unserm Hof die glänzendsten Dienste geleistet, und man kann es diesem verdienstvollen Manne fast zum Stolze anrechnen, dass er nie eine Beförderung gesucht oder angenommen hat, sondern mit der Ueberzeugung, dass er rechtschaffen gedienet, und dass es sein Monarch erkennt, zufrieden lebt. In einem meiner folgenden Briefe will ich Ihnen den Charakter, die (9) Sitten und die Religion der der Einwohner des Landes, so gut ich sie kenne, weitläufiger schildern. Für itzt lege ich Ihnen noch einen Auszug aus meinem Tage-Buch über dasjenige bey, womit ich den gestrigen Tag hinbrachte.

In aller Frühe weckte mich ein gräßliches Gerassel der Ketten, das durch die ganze Straße, in der ich wohne, ertönte. Es waren die zur Schanzarbeit verdamnten Missethäter, die paarweise an einander geschlossen, nach ihrer Arbeit giengen. Auf der Straße erblickte ich überall blasse, gelbgefärbte, eingefallene Gesichter, die aus den schöngebaute Häusern hervorkamen. Die Frauen und Mädchen hatten dick geschwollene Bäuche, die ihnen das Fieber zurück ließe. Ich glaubte im Reiche der Todten einher zu wandeln, wo ich die Menschen für Leichen, und ihre Wohnungen für übertünchte Grabmäler ansehen könnte. Bey Tische hatten, außer mir und einigen Fremden, die sich da aufhielten, alle andere Gäste, einen Anfall von ihrem Fieber; die einen klapperten mit den Zähnen für Kälte, und andere tranken unaufhörlich, den Durst zu löschen. Nachmittags besah ich den Canal, wovon ich Ihnen oben Meldung machte; man schiffte da einige hundert Bienenstöcke ein, die man auf die Wiesen zur Weide führte. Sie bleiben den ganze Sommer auf den Haiden, wo man zu 60 Bienenstöcken einen eigenen Bienenhirten, der sie besorgt, aufstellt. Die Bienenkörbe sind aus elf drey Zoll breiten obenzugespitzten Bretchen zusammengesetzt, und mit Weiden – oder Birkenruthen umwunden. Sie formiren also einen hohlen Kegel, der unten keinen Boden hat. Drey oder zwey Zoll über der Erde haben sie eine Oeffnung, und in der Mitte kreuzweise hölzerne Spreizen, woran die Bienen hangen, und ihre Arbeit verrichten. Man handelt aber hier, so wie fast überall in Hungarn, sehr undankbar an diesen arbeitsamen Geschöpfen, indem man, um den Honig zu gewinnen, den Bienenkorb mit Gewalt in ein hölzernes Gefäß stößt, wo sodann, Bienen, Wachs und (10) Honig, mit einander herausfallen, und mit hölzernen Stempeln zusammen gestoßen werden. Abend besuchte ich das öffentliche Gefängnis, wo man mir unter andern einen berüchtigten Räuber zeigte, der

den verflommenen Sommer den Türken sehr vielen Schaden zufügte, und itzt auf Verlangen der Pforte, wie man sagt, bis zu Ende des Kriegs hier aufbehalten wird. Er ist ein junger, wohlgekleideter, schön gestalteter Mann, der vormals ein reicher Kaufmann in Servien war, und bloß um Gewaltthätigkeiten zu rächen, die die Türken an ihm und seiner Familie ausübten, zum Räuber wurde. Aus seiner kühnen Gesichtsbildung, und den verwegenen Unternehmungen, die er glücklich ausgeführt, könnte man fast schließen, dass er ein zweyter Alexander geworden wäre, wenn er im Großen das ausführen könnte, was er im kleinen nicht darf. Aus allem diesen werden Sie sehen, dass mir mein hiesiger Aufenthalt nichts weniger als angenehm seyn könne. Die Geschäfte des Herrn Hof-Commissarius, mit dem ich reise, fordern aber, dass er sich noch einige Tage hier aufhalte. Wenn es Ihnen wohl gehet, so erinnern Sie sich ihres Freundes, der itzt im Pontus herum wandelt.

Dritter Brief.

Temeswar, den 20. Junius, 1770⁵⁷

Die Einwohner des Bannates sind Raizen, Wallachen, und nur uneigentlich Deutsche, ob sie schon fast den vierten Theil des Landes ausmachen.

Die Raizen sollen eine ursprüngliche Scythische Nation seyn, die vormals Dacien, nunmehr Servien, bewohnt haben, und sich nach ihrer Sprache Srbi nennen. Diese Sprache ist ein unreines Slavonisch oder Illyrisches.

(11) Von der Abkunft der Wallachen ist man nicht so gewiß. Das Wort *Romun*, (so nennen sich die Wallachen in ihrer Sprache) welches einen Römer, und einen Uebriggebliebenen bedeutet, lässt den Zweifel zurück, ob sie Überbleibsel Römischer Kolonien, oder eines von diesen unterjochten Volkes seyn. Römische Münzen, Grabsteine und andere Denkmäler, die man häufig an den gebürgigten Seiten und an der Donau findet, sind ein überzeugender Beweis, dass sie vormals den Römern, es mag nun auf diese oder jene Art geschehen seyn, angehörten.

Selbst ihre Sprache, die in der großen Wallachey (*Zara more*) am allergrößten, in Siebenbürgen (Ardellia) am feinsten gesprochen wird, ist ein verdorbenes Latein. Nur dies kann ich nicht aus einander setzen, wie so viele wälische Worte als *Rame*⁵⁸, Kupfer, *Mangar*⁵⁹, essen, u.a. mehr, die mir der lateinischen gar keine Aehnlichkeit haben, selbst die Endungen der Worte, und die Art zu conjugiren nach der wälischen Mundart, in die Sprache dieser Nation eingemenget sind. Die Lebensart dieser Leute ist sehr rauh, und ihre Sitten wild. Ihnen mangelt Religion, Künste und Wissenschaften; bräucht es mehr, um wild und rau zu seyn? Ihre Kinder, wenn sie kaum einige Tage alt sind, pflegen sie, sowohl im Sommer als Winter, unter freyem Himmel in heissem Wasser zu baden, und wickeln sie sodann in grobe leinene oder wollene Tücher. Vom fünften bis zum zwölften und 14ten Jahr sind sie bey der Viehzucht; doch empfangen die Mädchen zugleich Unterricht in der Hausarbeit, Waschen, Backen, Spinnen, Nähen, Weben und dergleichen; vom 14. Jahre an sind sie bey dem Feldbau. Kukuruz, nach unserer Sprache türkischer Weizen, (*Zea Mays*) ist das, was sie am meisten bauen. Doch bauen sie auch Hafer, Gerste, Korn u.s.w. Aus den Früchten der Obstbäume, die sie in großer Anzahl pflanzen, brennen sie eine Art Brandtwein, den sie *Rakie* nennen, und sehr häufig trinken. Ihre Nahrungsart ist so einfach, als ihre Kleidung. Unge (12) säueretes Brodt von geschrotetem türkischen Waizen, unter heisser Asche gebacken, das sie *Malai* nennen, wenig Fleisch, Milch, Käse, Bohnen und andere Früchte, sind ihre gewöhnlichen Speisen. Die Art sich zu kleiden ist sehr verschieden, doch läuft sie meistens da hinaus: Die Männer tragen lange weiße wollene Beinkleider auf hungarische Art, aber nicht so enge; Schnürsohlen, aus einem unausgearbeiteten Stücke Ochsenhaut, ein Hemd, das vorne an der Brust offen ist; einen wollenen Rock mit glatten Leib und langen Ermeln, und eine Pelzmütze, oder Filzkappe, auf dem Kopfe. Die Weiber haben lange Hemden, die bis an die Köchel des Fußes reichen, einen braunen mit bunten Streifen gewürkten Schurz vorne, und eben einen solchen

57. *Briefe*, p. 10.

58. Cuvânt scris cu litere latine.

59. Cuvânt scris cu litere latine.

hinten, mit einer Binde um den Leib; (diese zwei Schürzen dienen ihnen statt der Unterröck unseres Frauenzimmers) einen Oberrock von groben Tuche, oder Pelzwerk, etwas kürzer als die Hemden, und auf dem Kopfe einen runden mit Haar, auch nur Stroh gefüllten Kranz, über welchen sie ein gewirktes Tuch zusammen schlagen. Die Mädchen gehen mit unbedeckten Köpfen. Ihr Schmuck besteht in Ohrgehängen von weissen oder gelben Meßing, in unächten Steinen, Perlen, Glasfedern und verschiedenen Geldsorten, die sie an Schnüren reihen, und um Kopf und Hals binden. Dieser Putz macht ein artiges Klingelwerk, so daß man eine festlich gekleidete Raizin oder Wallachin oft eben so geschwinde hören als sehen kann. Sie verheyrathen sich sehr jung, die Raizen noch jünger, als die Wallachen. Man findet Eheleute, wo der Mann nicht über 14, und das Weib unter 12 Jahren ist. Einige Handwerke scheinen ihnen eigen zu seyn. So würden Sie z.E. fast nirgend einen Wagner, und noch weniger einen Leineweber antreffen; Jeder Wallach ist Wagner, und jedes Weib eine Leineweberinn. Man wird nie ein Weib ohne Arbeit über Land gehen sehen. Sie trägt das, was sie zu verkaufen hat gemeinglich auf dem Kopfe. Hat sie ein Kind, so (13) nimmt selbiges diesen Platz ein. An der Seite steckt der Spinnrocken, an dem sie den ganzen Weg über spinnet. Sie arbeiten sich fast alles, was ihre Nothdurft erfordert, selbst, man sieht daher unter ihnen fast keine Professionisten, aber auch keine Bettler. Was soll ich Ihnen von der Religion dieser Leute sagen? Sie bekennen sich zu derjenigen, die wir *graeci non Unitorum*⁶⁰ nennen. In der That aber haben sie kaum mehr Religion, als ihr Vieh. Außer einem vielmaligen Fasten, das beynahe die Hälfte des Jahres hinnimmt, und oft so strenge ist, dass sie weder Fleisch, noch Fisch, noch Eyer oder Milch essen dürfen, haben sie keinen Begriff von andern Religionspflichten. Dies Geboth der Fasten ist ihnen so heilig, daß sie es selbst zu der Zeit, wo sie alle göttliche und weltliche Gesetze außer Acht lassen, unverbrüchlich halten. Ein Räuber wird während seiner unerlaubten Handthierung die Fasten ganz gewiß nicht brechen, noch sich mit seinem Weibe, und vielweniger mit einer andern vermischen; denn sonst, spricht er, würde Gott sein Unternehmen nicht segnen. Welche Barbaren, welche die Gottheit erniedrigende Begriffe! Die Unwissenheit und der Aberglaube der Bonzen kann unmöglich größer seyn, als die Unwissenheit und der Aberglaube der hiesigen Popen, (so nennen diese Leute ihre Pfaffen). Nicht jeder dieser Popen kann fertig lesen, was wird er seine Gemeinde lehren? Er bestellt das Feld, hütet sein Vieh, wie jeder Bauer, schachert mit allem, wie ein Jude, und zecht auf Kosten seiner dummen Gemeinde, die ihm ihre Sünden verkauft, und selig denkt, wenn er ihre oder ihrer verstorbenen Verwandten Sünden, gegen eine billige Taxe übernimmt. Die heilsamsten Verordnungen, welche unsere weise Monarchinn, (die eben so, wie sie die wahre Religion schützt und verbreitet, auch den Aberglauben aus ihren Staaten zu vertilgen trachtet) wider die unerlaubten Griffe dieser Popen hat ergehen lassen, sind nicht vermögend, dem gemeinen Manne den Geist (14) der Slavery zu benehmen, mit dem er diesen seinen geistlichen Vorgesetzten unterworfen ist.

Die Kirchengebräuche oder Ceremonien dieses Volkes riechen mehr nach dem Heyden – und Judenthume, als nach jener Religion, zu der sie sich bekennen. So tödtet z.E. bey ihnen das Weibsvolk kein Vieh, es sei von was für einer Gattung es wolle. Die Braut bleibt am Vorabend und am Tage der Hochzeit verschleiert. Sie ist schuldig jedem, der ihr den Schleyer wegzieht, einen Kuss zu geben, dafür aber hat sie das Recht, ein Geschenk zu fordern. Das Weibsvolk ist in der Kirche von den Mannspersonen abgesondert. Ihre Leichenbegängnisse sind besonders artig. Sie bringen den Todten unter erbärmlichen Geheule zu Grabe. Sobald der Pope mit seinen Sprüchen fertig ist, senkt man ihn in die Grube. Hier erheben die Befreundten und Bekannten ein grässliches Geschrey. Sie rufen dem Todten zu, daß er Freunde, Eltern, Kinder, Vieh, Haus und Wirtschaft habe, sie zählen ihm solches stückweise für, und denn fragen sie ihn, warum er gestorben sey? Man scharrt sich ein, setzt ihm ein Kreuz und einen großen Stein zum Kopfe, damit er kein Blutsauger (*Vampyr*) werde, gießt Wein und räuchert um das Grab, um die Unholden und Zauberer zu vertreiben, und dann geht man nach Hause. Man bäckt Brodt von Weizenmehl, welches zur Versöhnung der Seele des Verstorbenen verzehrt, und dabey nach dem Vermögen des Hauses wacker gezecht wird. Das Heulen, das Begießen mit Wein und das Räuchern des Grabes, wird von den

60. Cuvinte scrise cu litere latine.

nächsten Freunden einige Tage, oft einige Wochen fortgesetzt. Wenn ein Bräutigam stirbt, erzeugt man ihm eine besondere Ehre. Man setzt auf sein Grab eine etliche Klafter lange Stange, an welche die Braut einen Blumenkranz, eine Federspühle und ein weisses Tuch bindet. Sie gehen nie in unsere Kirche, und wenn sie doch zuweilen dahin gehen müssen, so werden sie sich davon zu Hause mit Wasser reinigen. Am meisten (15) scheuen sie das Weyhwasser, so mit einem Sprengwedel von Schweinsborsten ausgesprengt wird. Dies macht sie höchst unrein, oder nach ihrer Sprache: *Sporcat*. Sie werden sogar die Kleider waschen, auf welche solches Wasser gefallen ist. Ihr Pope theilt es mit einem zusammengebundenen Strause von Ysop aus, nach dem Psalm: *Asperges me hysopo*⁶¹. Ich habe lange nicht gewußt, was der Wallach dadurch sagen wolle, wenn er sich so ausdrückt: *Frate de Cruce*⁶², Kreuzbruder, *Mangar Cruce*⁶³, das Kreuz fressen; endlich habe ich es erfahren. Wenn zwey oder mehrere eine unverbrüchliche Freundschaft errichten, so daß sie einander im Leben und Tode nicht verlassen wollen, pflegen sie ein Kreuz in das Geschirr zu legen, woraus sie essen und trinken, wobey sie sich ewige Treue zuschwören. Man muß auf diese Handlungen wohl acht haben. Meistentheils sind es Vorbothen von Räubereyen. Eben so ist es, wenn sie jemand auf das kräftigste zu etwas verbinden wollen: z.B. wenn die Räuber einen los lassen, und besorgen von ihm verrathen zu werden, so lassen sie ihn durchs Kreuz, Brod und Salz schwören, daß er es nicht thun wolle. Das heißen sie: *Giurar pe Cruce, pe pita, pe Sare*⁶⁴; Ihre Canonischen Gesetze sind ganz anders als unsere: Der Diebstahl und der Ehebruch wird für nichts geachtet; Ein Mädchen um ihre Ehre bringen ist hingegen eine viel größere Sünde; und eine Mordthat kann von ihren Pfaffen nicht nachgelassen werden. Nur Gott kann sie vergeben.; und doch sind die Räubereyen und Mordthaten bey diesem Volke nichts seltenes. Die Ursache ist leicht zu erklären. Diese Leute haben keinen ächten Begriff von Gott und Seele: wie können sie welche von den Pflichten des Menschen und des Bürgers haben? Alle natürliche Erscheinungen, wovon sie die Ursache nicht einsehen, erklären sie durch Wunderwerke. Eine Sonnenfinsterniß sehen sie für einen Streit des hölischen Drachen mit der Sonne an. Dieserwegen wird man zur Zeit einer Sonnenfinsterniß überall heftig schießen (16) hören. Sie versuchen hierdurch den Drachen zu vertreiben, welcher sonst die Sonne fressen und ewige Finsterniß veruraschen würde. Die kleinen Insekten, welche im Frühjahre, aus einem Felsenloche unter Columbaz auf der Türkischen Seite hervorfiegen und das Vieh oft zu todt quälen, werden nach ihrer Sage von dem Teufel ausgespieen, dem der H. Ritter Georg in dieser Höhle den Kopf abgehauen haben soll. Der Wallach wird nie von Buchenholz einen Spieß schneiden, um Fleisch daran zu braten. Die Ursache ist: Die Buche giebt im Frühjahr wenn man die Rinde spaltet, einen rothen Saft, und dies thut der gefühlvolle menschenfreundliche Baum, nach der gelehrten und tiefsinnigen Beobachtung der Wallachen, darum, weil die Türken, die Bluthunde, alle Spieße, woran sie die Christen stecken, aus Buchen schneiden. Keine Todesstrafe scheuet der Wallach mehr, als den Strang. Spieß und Rad wird er dem Strange vorziehen. Warum? bey dem Hängen wird der Hals zugeschnüret, die Seele muß sich nun durch einen andern Weg vom Körper trennen, da ihr der Paß oben zugesperret ist. Das heißen sie: die Seele auf das abscheulichste besudeln, und ich heiße das: wahre Begriffe von der Materialität der Seele haben.

Da der Aberglaube eine Tochter der Dummheit ist, so können Sie aus dem was ich hier erzähle, leicht urtheilen, in was für einem hohen Grade diese Nation unwissend sey. Fragen sie einen bejahrten Wallachen, wie alt er ist? da Belgrad, Temeswar belagert wurde, wird er antworten: da man den Frieden schloß, da dieser Prinz starb, da jener Metropolit war, habe ich die Schweine oder Schafe gehütet, bin aufs Feld gegangen, habe mich verheyratet, oder dergleichen, und nun mögen Sie selbst sein Alter nachrechnen. Nicht überall und nicht jeder kennt den Wert der gangbaren Münzen. Benennungen der Münzsorten sind nicht alle aus ihrer Sprache. Ein Reichsthaler oder 30 Groschen, nennen sie *Leu*; einen Gulden *Florint*; einen halben Gulden *Dult*; 5 (17) Groschen macht bei ihnen eine Münze aus, die sie *Strimbe* nennen, ein halber Thaler ist bei ihnen *tri Strimbi*; das nasse Maaß ist ihnen fast ganz unbekannt. Sie schätzen den

61. Cuvinte scrise cu litere latine.

62. Cuvinte scrise cu litere latine.

63. Cuvinte scrise cu litere latine.

64. Cuvinte scrise cu litere latine.

Inhalt eines Gefäßes, nach der Schwere der flüssigen Materie, die es in sich fasset. Das schwere Maaß ist bey ihnen allgemein die *Occa*, diese ist ein türkisches Gewicht, und macht nach dem unsrigen 2 $\frac{1}{4}$ Pfund. Eine *Occa* hat vier *Litre*, und ein *Litra* 100 *Dram*; welche Ähnlichkeit des Worts *Litra*, mit der Römischen *Libra*, und des *Dram* mit *Drachma*? Der Unterschied in dem Charakter des Raizen und Wallachen ist beyläufig dieser: Der Raize ist stolz, unternehmend, verschlagen, liebt den Handel, wird ein guter Soldat, und sein Pope ist nicht so dumm als der Wallachische. Der Wallach weiß nichts von Hochmut, ist häuslicher, liebt mehr die Bequemlichkeit, und scheuet das Soldatenleben. Darinnen kommen beyde überein, daß sie gebohrne Räuber, und Slaven ihrer Pfaffen und National-Obrigkeiten sind. Beyde bedienen sich in ihrer Schrift der griechischen Buchstaben, nur daß sie einem und dem anderen eine verschiedene Bedeutung geben. Diese obschon unvollkommene Schilderung kann hinreichend seyn, Ihnen, mein theurer Freund! einen Begriff von einer Nation zu geben, die, so viel ich weiß, noch keinen Geschichtsschreiber gefunden hat, der dem übrigen Theil von Europa, von ihrem Ursprunge, Sitten und Gebräuchen, Nachricht gegeben hätte. Morgen brechen wir von hier auf, und mit nächstem Posttage sollen Sie einen andern Brief von mir erhalten, den Sie vielleicht mit größerem Vergnügen durchlesen werden, weil er Dinge enthalten wird, die mehr in unser Fach gehören.

BIBLIOGRAFIE

- ANTON, Manuela, *Literacy in Transylvania. The educational reform of Maria Theresa and Joseph II*, "Synthesis", XXV, 1998, p. 85–98.
- ANTON, Manuela, *Manualele școlare ca pregătire a orizontului de așteptare pentru cititorii români din secolul al XVIII-lea*, în vol. col. *Texte uitate. Texte regasite*, vol. I, București, 2002, p. 125–162.
- ANTON, Manuela, *Schooling in Romanian language in the eighteenth century: attempts at its systematization*, "Synthesis", XXVI, 1999, p. 113–137.
- BORN, Ignatz von, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Niederhungarn an den Herausgeber derselben*, Frankfurt, Leipzig, 1774.
- BOTIS, Emil, *Recherches sur la population française de Banat*, Timișoara, 1946, (*Les Livres de l'Association de descendants d'anciens colons français du Banat*, n° 2) în Smaranda Vultur, *From the West to the East and from the East to the West. Identity avatars of the French Banaters*, "Banat. Donauschwaben villages helping hands".
- DRACE-FRANCIS, Alex, *A Provincial Imperialist and a Curious Account of Wallachia: Ignaz von Born*, „European History Quarterly”, vol. 36 (1), 2006, p. 61–89;
- FRANK, E., *Ein Schwede kommt nach Berlin. Der Mineraloge Johann Jacob Ferber (1743–1790)*, „Berlinische Monatsschrift”, 3, 2000, p. 69–74.
- GRISELINI, Francesco, *Versuch einer politischen Geschichte des temeswarer Banat*, 2 vol., Viena 1780 (*Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, trad. și ed. Costin Feneșan, Timișoara, 1984).
- HOLBAN, Maria, *Călători străini*, vol X, p. 1, București, 2000 p. 92–123.
- HUBER, S. & P., *Ignaz von Born*, „Die Eisenblüte“ (Graz), 7 (NF 17), 1986, p. 3–11. FLÜGEL, Helmut W., *Die „geognostische“ Gliederung der Karpaten und Alpen durch BORN und FERBER (1770/71) als Grundlage der „Klassifikation der Gebirgsarten“ von C.M. Haidinger (1785)*, „Jahrbuch der geologischen Bundesanstalt“ (Wien), Bd.145, 2005, Heft 1, p. 21–29.
- Istoriia despre marele Alexandru-Împărat în Cărțile populare în literatura română*, ediție Ion C. Chițimia, Dan Simonescu, vol. I, București, 1963, p. 78–79.
- LĂZĂRESCU, Dan, *Imaginea României prin călători*, vol. 1, București, 1985, p. 239–252
- LEU, Valeriu, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700–1830*, Reșița, 1996).
- MAGIAR, Nicolae, *Nicolae Stoica de Hațeg*, Alba Iulia, 2007.
- MILIN, Miodrag, *Vekovima zajedno. Iz istorije srpsko-rumunskih odnosa*, Timișoara, 1995).
- MIRKO, Baron, SOMLO, Stephan, *Anfang und Entwicklung des montanistischen Schulwesens in Rumänien*, „Berichte der Geologischen Bundesanstalt”, vol. 41, Viena, 1997, p. 147.
- MITU, Mihai, *Un fiu al Transilvaniei – geniu european: Ignaz von Born*, „Acta Musei Porolissensis”, XX, 1996, p. 529–543 („Zeitschrift zur Germanistik Rumäniens”, 1998, nr. 1–2, p. 133–140).
- PETERS, Karl Ferdinand, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, Viena, 1867, p. 83–207.
- PIPPIDI, Andrei, *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, Paris, 1980, p. 1–23.
- RUSSO, Alecu, *Soveja. Zarul unui exilat politic la 1846*, în *Cântarea României*, București, 1957, p. 86–96.
- SIMOTA, Algeria, *Stoica de Hațeg, Nicolae*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 817–818.
- STOICA DE HAȚEG, Nicolae, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981.
- SURDU, Bujor, *Cronicarul Nicolae Stoica despre călătoriile lui Iosif II în Banat*, „Acta Musei Napocensis” VI, 1969, p. 231–242.
- ȚINTĂ, A., *Lotria – formă de luptă a poporului din Banat...*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XII; 1959, nr. 3, p. 169–191.
- VELCULESCU, C., BOJAR, H.-P., *Știri despre români într-un raport mineralogic austriac*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, XLV, 2008, p. 403–408.
- VELCULESCU, Cătălina, *Über Blitz – Donner – Blitzschlag in rumänischen Handschriften*, în vol. col. *Omagiu. Virgil Cândea la 75 de ani*, vol. II, București, 2002, p. 371–384.

WEBOGRAFIE

[http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_I._Stephan_\(HRR\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_I._Stephan_(HRR))

http://de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_von_Born

[http://de.wikipedia.org/wiki/Russisch-%C3%96sterreichischer_T%C3%BCrkenkrieg_\(1736%E2%80%931739\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Russisch-%C3%96sterreichischer_T%C3%BCrkenkrieg_(1736%E2%80%931739))

http://de.wikipedia.org/wiki/Temescher_Banat

http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Ferber,_Johann_Jakob

http://en.wikipedia.org/wiki/Ignaz_von_Born

<http://www.bcuculuj.ro/re/BistRO1999-2004/CUPRINS/AIO2.HTM>

<http://www.dvhh.org/banat/history/1950/french-banaters-vultur.htm>

<http://www.google.at/search?hl=de&q=t%C3%BCrkenkriege+wikipedia&btnG=Suche&meta=&aq=f&oq=>

http://www.wieseleben.at/index_1.html